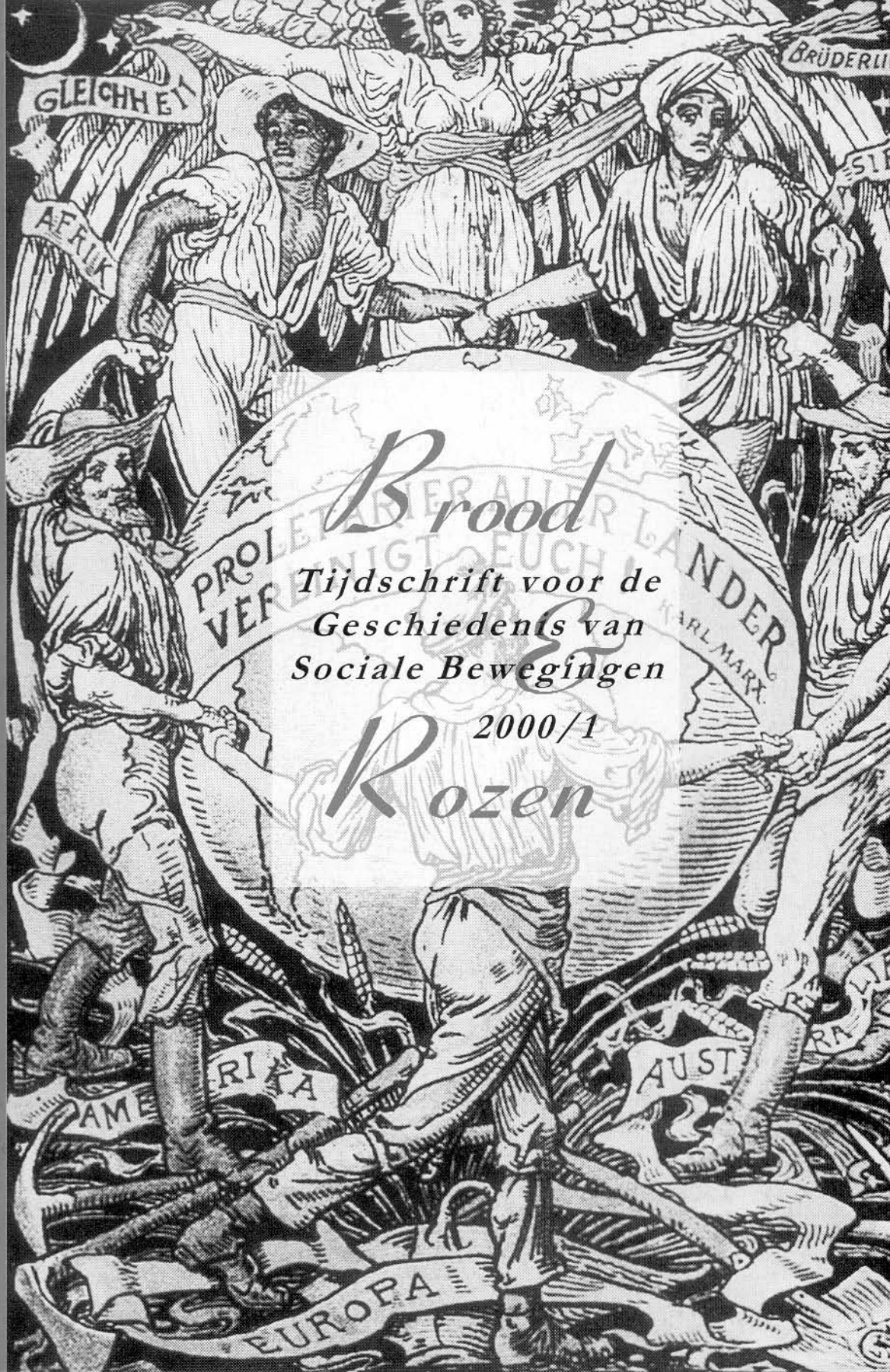

Brood

*Tijdschrift voor de
Geschiedenis van
Sociale Bewegingen*

2000/1

Rozen

Louis Varlez (1868-1930) (collectie L. Varlez)

Louis Varlez (1868-1930).**Een biografische schets van een sociaal-liberaal jurist, socioloog, werkloosheidsspecialist en internationaal functionaris⁽¹⁾**

Jasmien Van Daele, licentiate geschiedenis RUG, wetenschappelijk medewerker historisch project De Fonteynen van de Oranjeberg Provinciebestuur Oost-Vlaanderen

Op 26 november 1868 werd te Antwerpen Louis Varlez geboren. Niemand kon op dat moment vermoeden dat deze persoon een uitermate veelzijdig en actief leven zou gaan leiden. De man mocht zich advocaat, socioloog, hoogleraar en functionaris bij een toonaangevende internationale organisatie noemen. Varlez' naam geraakte in de loop der jaren steeds nauwer verbonden met de studie van en de strijd voor de sociale vooruitgang. Na zijn dood in 1930 verdwenen echter de herinneringen aan zijn progressieve opvattingen en verwezenlijkingen. Decennialang bleef Louis Varlez, ook bij historici, een - overigens onterecht - vergeten figuur, ondanks de rijkdom aan archieffondsen. Enkel Guy Vanthemsche (VUB) besteedde in zijn onderzoek naar de Belgische werkloosheid in het interbellum enige aandacht aan Louis Varlez in zijn 'rol' als geestelijke vader van het zogenaamde Gentse stelsel van de werkloosheidsverzekering⁽²⁾. Hoewel dit systeem Varlez de meeste - weliswaar zeer relatieve - bekendheid opleverde, mogen zijn overige realisaties minstens even boeiend worden genoemd. Op zijn beurt heeft ook de historicus Guy Vanschoenbeek in zijn studie van de Gentse sociaal-democratie deze figuur als voornamelijk bron gehanteerd⁽³⁾. Meer gedetailleerde publicaties zal men echter tevergeefs zoeken. In de steeds duidelijker wordende trend tot herwaardering van de biografie als historisch genre hebben we de voorbije twee jaar dan ook intensief gepoogd Louis Varlez onder het hardnekkige stof van de geschiedenis vandaan te halen.

Een geëngageerde burgerjongen

Het grootste deel van zijn leven woonde en werkte Louis Varlez in Gent. Niet toevallig kreeg in deze provinciehoofdplaats zijn interesse voor de arbeidersklasse definitief vorm. Nochtans liggen de wortels van de familie Varlez niet in Oost-Vlaanderen. Groot-

vader Louis-Joseph Varlez (1792-1874) maakte, als zoon van een herbergier uit Henegouwen, glansrijk carrière als militair arts in de garnizoenen van Napoleon en koning Willem I der Nederlanden. Na de onafhankelijkheid van België ontplooidde hij zich tot een vooraanstaand arts in Brussel. Als één van de eerste Belgische dokters introduceer-

de Louis-Joseph met succes de homeopathie in burgerlijke en adellijke kringen tot ver buiten de hoofdstad. Hij promootte deze alternatieve, uit Duitsland overgewaaid geneeswijze, nadat hij zijn vrouw, die aan een vergevorderde tuberculose leed, van de dood had gered⁽³⁾. Emile Varlez (1830-1885), de enige zoon van Louis-Joseph, studeerde rechten aan de ULB. Voor hem was een carrière in de magistratuur weggelegd, aanvankelijk in Leuven en Antwerpen, later in Gent en Mechelen. Emile huwde Marie Maeterlinck (1843-1917), de oudste dochter van een rijke Gentse textielhandelaar en kleindochter van architect Louis Roelandt (1786-1864), die met zijn ontwerpen van het Gentse justitiepaleis en de universiteits aula bekend was geworden. Marie was bovendien een nichtje van de symbolist Maurice Maeterlinck (1862-1949)⁽⁵⁾.

In 1868 werd Louis, de eerste zoon van Emile en Marie Varlez, geboren. Hij groeide op in de steden waar zijn vader werd aangesteld als magistraat. Enkele jaren woonde het gezin in Gent, waar Emile werd geïntroduceerd in radicaal-liberale kringen, onder meer via de loge 'La Liberté'. In de jaren 1880, toen de familie Varlez in Mechelen woonde en Louis en zijn jongere broer schoollepen op het koninklijk atheneum, woedde de schoolstrijd in alle hevigheid. De tegenstelling klerikalisme-anti-kerikalisme liet zich ook binnen het gezin Varlez voelen. Tot op zijn sterfbed botste Emile als overtuigd vrijzinnige met de streng katholieke opvattingen van zijn echtgenote.

In navolging van zijn vader studeerde Louis Varlez rechten aan de ULB. Deze universitaire studies, die zeer toevallig samenvielen met het hoogtepunt van het arbeidersoproer vanaf 1885, waren een belangrijke voedingsbodem voor de intellectuele vorming en het

maatschappelijk engagement van de jongeman. Zijn laatste doctoraaljaar volbracht hij aan de Gentse universiteit, waar hij in 1889 afstudeerde als doctor in de rechten. Een jaar later behaalde hij het aanvullende diploma in de politieke en administratieve wetenschappen. Louis Varlez startte zijn rijkgevlude carrière als advocaat aan de Gentse balie⁽⁶⁾.

"Het ware beoefenen, het nut verrichten"⁽⁷⁾

De oorsprong van Varlez' merkwaardige loopbaan ligt in de sociologische studies die hij in de jaren 1890 tijdens zijn vrije uren schreef, vaak in het kader van de 'Société Libérale d'Etudes Sociales'. Deze progressief-liberale studiekring werd opgericht in de schoot van de Gentse rechtenfaculteit door Albert Callier (1846-1920) en diens neef Remi De Ridder (1843-1930), beiden advocaat, hoogleraar en liberaal schepen⁽⁸⁾. Met de jaren werd het contact tussen Louis Varlez en Remi De Ridder steeds intenser. In 1896 huwde de jonge advocaat met Marthe De Ridder, de dochter van zijn vroegere professor en mentor binnen de 'Société Libérale'. Het paar zou drie kinderen krijgen: Emile (°1897), Thérèse (°1898) en Lizzie (°1902). Door zijn huwelijk met een telg uit de gefortuneerde familie De Ridder versterkte Louis Varlez zijn maatschappelijke positie. Schoonvader Remi, de jongste zoon van de Wortegemse liberale burgemeester Constantin De Ridder (1792-1852), behoorde tot een groep van Oost-Vlaamse grootgrondbezitters die hun economisch belang ook in politieke macht wisten om te zetten.

In vooruitstrevende liberale milieus nam de 'Société Libérale' een belangrijke plaats in.

Mensen van diverse pluimage, zoals geneesheren, advocaten, sociologen, industriëlen en ingenieurs, kwamen er bijeen om te debatteren over de verbetering van de materiële situatie van het werkvolk. De belangstelling van een liberaal denkend individu als Varlez, die waarden als vrijheid en onbeperkte zelfstandigheid aanhing, voor het werkvolk in een industriestad lijkt op het eerste gezicht paradoxaal. Deze link tussen liberalisme en socialisme was echter allerm minst toevallig. Reeds enkele decennia eerder was in de progressieve fractie van de verdeelde Gentse liberale familie interesse gerezen voor de leef- en werkomstandigheden van de arbeiders. Nochtans werd de houding van de hogere klassen aanvankelijk gekenmerkt door een totale apathie tegenover de voortdurende verarming van het proletariaat en cultiveerden ze het idee dat de werkman persoonlijk schuld had aan zijn behoeftigheid. In de negentiende eeuw poogde men het 'armenleger' onder controle te houden vanuit het lokale Bureel van Weldadigheid, dat via paternalistische hulpverlening en expliciete heropvoedende imperatieven de fysieke en morele 'desintegratie' van de arbeiders wou tegengaan⁽⁹⁾. Rond het midden van de vorige eeuw werd deze openbare armenzorg in Gent sterk onder vuur genomen door een - weliswaar zeer beperkt - aantal filantropen. Enkele jonge radicaal-liberalen hadden zich vanaf 1846 onder de vleugels van de Franse filosoof en hoogleraar aan de Gentse universiteit François Huet (1814-1869) verenigd om te discussiëren over filosofische, politieke en sociale problemen van hun tijd. Met hun pacifistische geloof in de vooruitgang en hun sociale bewogenheid waren zij één van de eersten die het lot van de werkende bevolking au sérieux namen. De 'Société Huet' zou echter uiteenvallen na de, door de Bel-

gische regering opgelegde, terugkeer naar Parijs van haar republikeinsgezinde leider Huet in 1850⁽¹⁰⁾. Een ander figuur in dit 'sociaal-liberalisme' was de Gentse hoogleraar burgerlijk recht François Laurent (1810-1887), die ruim twee decennia na de 'Société Huet' zijn typische, bevoogdende ideeën ontwikkelde. Laurent geloofde in de intellectuele inferioriteit van de arbeiders, die enkel door morele verheffing, bijvoorbeeld via onderwijs, uit hun ellende konden worden verlost. Met concrete maatregelen, zoals het schoolsparen en de uitbouw van werklidengenootschappen, dacht hij tevens de arbeiders van het opkomende socialisme weg te houden⁽¹¹⁾.

Vanaf de jaren 1880 nam de belangstelling van de hogere klassen voor de sociale problematiek in grote mate toe. De voortschrijdende proletarisering van de Gentse arbeiders, voornamelijk tewerkgesteld in de katoen-, vlas- en metaalindustrie, was het gevolg van het in extremis doorgevoerde industrieel kapitalisme. De mondiale crisis, die zich sinds 1873 had ingezet, werd via een politiek van lage lonen, lange werktijden en werkloosheid afgeschoven op de rug van de werklui, die hun misnoegdheid steeds vaker gingen uiten in stakingen. De Arteveldestad werd een belangrijke voedingsbodem voor de zich organiserende arbeidersbeweging, die de groeiende maatschappelijke kloof sinds 1885 openlijk aanklaagde⁽¹²⁾. Binnen diverse burgerlijke kringen beantwoordden liberalen de sociale revolutie en de opkomst van de sociaal- en christen-democratie met zeer uiteenlopende initiatieven, echter steeds geïnspireerd door welbepaalde motieven. Zo promoveerden de progressief-liberalen een nieuwe economische moraal, waarin ideeën van spaarzaamheid en vooruitziendheid centraal stonden. Via volksontwikkeling hoopten ze de

toenemende demoralisering op te lossen. Dat was ook de grondgedachte van de 'Société Libérale', waar de drieëntwintigjarige Varlez sinds 1891 de taken van secretaris op zich had genomen. Met veel ijver wijdde hij zich bovendien aan talrijke wetenschappelijke monografieën, onder meer over de arbeiderspensioenen en de vrouwenarbeid⁽¹³⁾. De kringleden werkten ook meer concrete plannen ten voordele van de arbeidersbevolking uit. Zo werd op initiatief van de 'Société Libérale' in de Gentse fabrieksbuurt een restaurant geopend waar de werklieden tegen lage prijzen een lunch of avondmaal konden gebruiken⁽¹⁴⁾. Het debat over de volkshuisvesting bleek daarentegen een veel hardere noot om te kraken binnen de kring, die in navolging van de katholieke NV Eigen Heerd is Goud Weerd een liberale bouwmaatschappij van arbeiderswoningen wilde oprichten. Varlez kantte zich resoluut tegen het idee van de arbeider-eigenaar. Hij haalde niet alleen louter economische argumenten aan, zoals de hoge kostprijs van het bouwen of kopen van een eigen huis en het gebrek aan de nodige reserve bij onvoorziene omstandigheden zoals ziekte of werkloosheid, maar ook motieven die getuigden van een weinig optimistisch denken over de werkmans. Varlez was er immers van overtuigd dat de arbeider zijn huisje al snel zou laten verloederen. Hij was eerder te vinden voor een huurmaatschappij, waardoor meer controle kon uitgeoefend worden. Ondanks zijn protest werd in 1894 de liberale bouwmaatschappij Eigendom door Spaarzaamheid opgericht. Na enkele jaren bleken de resultaten echter weinig succesvol⁽¹⁵⁾. Eveneens binnen de 'Société Libérale' startte Varlez zijn *Plan Social de Gand*, een allesomvattende studie van de maatschappelijke situatie in het negentiende-eeuwse Gent. Na een uitgebreide enquête

te bij bedrijven en arbeiders- en patroonsorganisaties verscheen in 1895 het eerste deel van Varlez' *Het Sociaal Plan*, overvloedig gestaafd met cijfermateriaal. Het werd een demografische beschrijving van de Gentse industriearbeiders. Het tweede deel, een schets van de fabrieken in de Arteveldestad, is er echter om onbekende redenen nooit gekomen. De studie van arbeiders- en bediendensyndicaten, deel drie van *Het Sociaal Plan*, voltooidde Louis Varlez daarentegen wel. Hij had ook plannen voor een vierde deel, waarin hij dieper inging op de werkloosheid in de Oost-Vlaamse provinciehoofdplaats. Het bleef echter bij een afgewerkt klad dat de drukpers nooit zou halen⁽¹⁶⁾.

Socioloog in hart en nieren

Varlez' *Plan Social de Gand* vormde een belangrijke basis voor zijn verdere carrière als socioloog. Vóór de eeuwwisseling bleef zijn discours nog zeer divers, hoewel zijn studies steeds te herleiden zijn tot de sociale problematiek van de negentiende-eeuwse samenleving en de eerste pogingen om te komen tot een systeem van sociale voorzieningen dat de ergste uitwassen van het kapitalisme moest afvlakken. Veel aandacht besteedde hij onder meer aan de prille vormen van de arbeidswetgeving in binnen- en buitenland. België zette een belangrijke stap in de richting van een gecoördineerd arbeidsbeleid met de oprichting van het Ministerie van Arbeid en Nijverheid in 1895.

Een jaar later werd Varlez aangesteld als Gents correspondent voor het *Arbeidsblad* ('*Revue du Travail*'), de officiële spreekbuis van het pas opgerichte ministerie⁽¹⁷⁾. Elke maand bracht hij uitgebreid verslag uit over de sociaal-economische situatie in zijn stad en de acties

Louis Varlez (zittend, uiterst r.) met enkele laatstejaarsstudenten rechten van de RUG, 1889 (collectie L. Varlez)

van syndicaten en patroons. Rond de eeuwwisseling gaf het Ministerie van Arbeid en Nijverheid Varlez ook de opdracht een groot-schalige studie over de lonen in de Gentse katoen-, vlas- en metaalindustrie voor te bereiden⁽¹⁸⁾. Door de veelvuldige en intense contacten met vakbonden en patroons bij het verzamelen van materiaal voor zijn sociologische studies had Varlez in deze milieus een groot aanzien weten te verwerven. Ondanks zijn liberaal-burgerlijke afkomst werd hij door de arbeidersvertegenwoordigers nooit beschouwd als een tegenstander. In de socialistische vakbonden wist hij zelfs een reputatie van gerenommeerd advocaat op te bouwen. Zo verdedigde hij in 1893 voor de Gentse correctionele rechtbank Karel Beerblock, arbeider van de vlasspinnerij 'La Gantoise'⁽¹⁹⁾. Samen met veertien kameraden werd deze man beschuldigd van het aanvoeren van de algemene werkstaking in de grote Gentse textiel- en metaalfabrieken in april 1893 ter hervorming van het kiesstelsel. Ondanks Varlez' pleidooi werd Beerblock veroordeeld tot enkele maanden gevangenisstraf⁽²⁰⁾. Wetenschappelijke aandacht besteed-

de Varlez ook aan de typische organisatie van de sociaal-democratie te Gent, waar de arbeidersbeweging rond de coöperatie Vooruit een opvallende groei kende. Sinds zijn huwelijk woonde en werkte Louis Varlez in de Bagattenstraat. Vanuit zijn studeerkamer kon hij als het ware het arbeidersleven rond het Feestlokaal van Vooruit op de voet volgen. Niet toevallig kort na de grote doorbraak van de socialisten in 1895 schreef Varlez enkele monografieën over 'le monde socialiste gantois'. Een eerste verscheen in 1899 in *Le Musée Social*, het tijdschrift van het gelijknamige Parijse studiecentrum voor sociale actie waarvan Varlez een voornaam correspondent was. Als tijdgenoot bemerkte hij reeds het karakter van een stevig verankerde socialistische zuil, gedragen door de vier grote pijlers: coöperatie, partij, vakbonden en mutualiteit. Het Gentse socialisme, geïnspireerd op het Duitse reformistische model, zag hij bovendien gekenmerkt door een bijzonder sterke onderlinge samenhang en strijdbaarheid. Varlez' studie werd in het socialistische dagblad *Vooruit* zeer positief onthaald⁽²¹⁾.

Specialist in de strijd tegen de werkloosheid

Tot 1900 bleef Louis Varlez louter een observator, die zakelijke en wetenschappelijke kennisverwerving primair achtte. Na de eeuwwisseling reikte zijn maatschappelijk engagement veel verder. De talrijke studies die hij eerder had ondernomen vormden de basis voor een veel concreter project dat ook het leven van de arbeiders zou beïnvloeden. In 1900 introduceerde hij het zogenaamde Gentse systeem van de werkloosheidsverzekering. Het ontstaan van de werkloosheidsverzekering was mogelijk dankzij een economische hoogconjunctuur enerzijds en een bewustzijnsverandering bij de burgerij anderzijds. Vanaf 1895 had zich immers een tweede versnellingsgolf in de industriële revolutie ingezet, met technologische innovaties, nieuwe energiebronnen en sectoren. In een permanente drang tot het efficiënt organiseren en coördineren van de economie werd de arbeidsproductiviteit opgevoerd via prijsafspraken en managementsprincipes. Deze economische vooruitgang ging ook gepaard met manifeste sociale veranderingen. Na de invoering van het algemeen meervoudig stemrecht in 1893 kregen de sociaal- en christen-democratische bewegingen een betekenisvolle duw in de rug. De burgerij kon de stem van de arbeider niet langer negeren. Ze begon te beseffen dat werkloosheid inherent was aan het kapitalistisch systeem en moest worden losgekoppeld van de armoedeproblematiek⁽²²⁾. Voorheen werd dit fenomeen veeleer beschouwd als een sociale kwaal, veroorzaakt door de werklieden zelf. De opvang was dan ook bijzonder beperkt. De traditionele liefdadigheid bleek ontoereikend en de organisatie van openbare werken, jarenlang dé remedie

bij uitstek, bood geen structurele oplossing. Ook in Gent had men dat begrepen. In 1898 werd in de schoot van de gemeenteraad een bijzondere onderzoekscommissie ingesteld, die een concreet voorstel moest uitwerken inzake werkloosheidsbestrijding⁽²³⁾. Twee jaar later, op 29 oktober 1900, zou het Werkloosheidsfonds worden opgericht, een stedelijke instelling die de arbeiders vergoedde in geval van onvrijwillig werkgebrek. Louis Varlez, aanvankelijk secretaris van de gemeenteraadcommissie, werd benoemd tot voorzitter van het Werkloosheidsfonds, een functie die hij twintig jaar lang zou uitoefenen⁽²⁴⁾. Hoewel Varlez wordt beschouwd als de geestelijke vader van het Gentse concept inzake werkloosheidsbestrijding, was het idee van een werkloosheidsverzekering niet door hem persoonlijk uitgedacht. Reeds vóór 1900 waren in binnen- en buitenland proefprojecten rond uitkeringsregelingen voor werklozen gestart, vaak zonder veel kans op welslagen⁽²⁵⁾. Het 'Gentse systeem' boekte daarentegen meer succes omwille van zijn kenmerkende principes van 'self help' en spaarzaamheid. De arbeider moest immers zelf eerst een bijdrage leveren om van de overheid een supplement bovenop zijn eigen spaarinspanningen te genieten in geval van werkloosheid. Deze bijdrage kon op twee manieren worden betaald. De gesyndiceerde arbeider liet zich verzekeren bij de werkloosheidskas van zijn vakbond. De niet-gesyndiceerde arbeider genoot dezelfde voordelen als hij regelmatig geld stortte op een speciaal spaarboekje bij het Gentse stadhuis. In geval van werkloosheid kregen beide categorieën een bijkomende vergoeding van het Werkloosheidsfonds, het organisme dat alle subsidies van de stad Gent maandelijks verdeelde. De openbare machten vormden een onmisbare stimulans

in dit verzekeringsprincipe, omdat de arbeiders de kosten van het werkloosheidsstelsel onmogelijk alleen konden dragen. Hoewel de liberale Varlez syndicalisering bewust trachtte te vermijden door de inrichting van het 'stadhuisspaarboekje', bleek de werkloosheidsverzekering een grote stimulans voor de ontwikkeling van de vakbonden, mede doordat dit verzekeringsaanbod deel uitmaakte van een veel ruimer pakket van voordelen voor de arbeiders binnen de vakbond, zoals stakingsvergoedingen en pensioensparen. Het individuele spaarsysteem ten stadhuize had daarentegen veel minder succes⁽²⁶⁾.

Varlez speelde zelf een belangrijke rol in het promoten van het Gentse werkloosheidsstelsel. Regelmatig bezocht hij steden in binnen- en buitenland om voor een select publiek van universiteitsprofessoren, syndicale leiders, patroons en officiële functionarissen zijn systeem toe te lichten. Tegen 1910 hadden alle Belgische steden van meer dan 35.000 inwoners het Gentse verzekeringsstelsel tegen de werkloosheid overgenomen. Enige relativisering is hier echter wel op zijn plaats. Aanvankelijk gingen de sociale verzekeringen nog uit van een niet verplichte aansluiting. In 1913 was amper 10 % van de Belgische beroepsbevolking gesyndiceerd. Het was dus deze minderheid die zich vanuit de vakbond mogelijkerwijze kon laten verzekeren tegen de werkloosheid (het spaarsysteem had immers nauwelijks succes). Het aantal verzekerden bleef dan ook beperkt. Het Gentse werkloosheidsstelsel stond eveneens model voor het buitenland. Enkele grote steden in Nederland (Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Arnhem, Hilversum, ...), Frankrijk (Parijs, Lyon, Roubaix, ...), Italië (Brescia, Milaan, ...), Duitsland (Straatsburg, Mulhouse, ...), Zwitserland (Genève, Basel,

...), Groot-Brittannië, Oostenrijk, Hongarije, Spanje en de Scandinavische landen introduceerden de principes van de Arteveldestad⁽²⁷⁾.

Hoewel het Gentse werkloosheidssysteem lokaal was georganiseerd en later nooit op nationaal niveau zou worden overgenomen⁽²⁸⁾, maakte het concept deel uit van een belangrijke scharnierperiode in de evolutie van een eeuwenoude ongeorganiseerde caritatieve steun door clerus en particulieren naar een gecoördineerde sociale voorzorg via een beperkte overheidstussenkomst. Het Gentse Werkloosheidsfonds vormde een onderdeel van de eerste sociale voorzieningen, die waren gebaseerd op het systeem van gesubsidieerde vrijheid, een formule waarbij de overheid subsidies gaf om privé-initiatieven van maatschappelijk nut aan te moedigen.

Varlez heeft zijn naam niet alleen verbonden met het principe van verzekering. Hij was ook de inspirerende kracht achter de hervorming van de Werkbeurs. Bij de oprichting van deze instelling in 1891 door de Gentse Handels- en Nijverheidskring primeerden sociale motieven op economische wetmatigheden in vraag en aanbod van werkkracht. Vóór de eeuwwisseling overheerste immers de paternalistische steunverlening, volledig berustend op het privé-initiatief van enkele patroons om de toenemende druk van verpauperde arbeiders af te wenden. Het Gentse stadsbestuur voelde echter aan dat de kleinschalige plaatsingsdienst tekortschoot. Naar analogie met de onderzoekscommissie ter voorbereiding van het Werkloosheidsfonds enkele jaren eerder werd in 1904 een comité ter hervorming van de patronale Werkbeurs aangesteld. Opnieuw was Varlez secretaris. De Gentse gemeenteraad had de

TUSSCHENGEMEENTELIJK WERKLOOZENFONDS

FONDS INTERCOMMUNAL
DE
CHOMAGE
DE L'AGGLOMÉRATION GANTOISE

LITH. A. DE VESTEL, GAND.

Embleem van het Gentse Werkloosheidsfonds (Stadsarchief Gent)

specialist reeds in 1902 en nogmaals in 1903 naar Duitsland en Denemarken gestuurd om diverse plaatselijke instellingen te bestuderen. Uiteindelijk zou in 1906 te Gent een vernieuwde Werkbeurs worden geopend, geïnspireerd op het model van Keulen. Wat aanvankelijk een controlemiddel in de liefdadigheid bleek, groeide uit tot een efficiënte aanvulling op de werkloosheidsverzekering. De Werkbeurs, die als plaatsingsdienst intervenieerde tussen de werkloze arbeider en de vragende patroon, drukte immers de kosten van het Werkloosheidsfonds door aan steuntrekkende leden werk te verschaffen. De band tussen beide instellingen werd nog meer versterkt doordat Varlez, een 'neutraal' figuur zonder persoonlijke binding met werkgevers of werknemers, naast het Werkloosheidsfonds vanaf 1906 ook de Werkbeurs zou voorzitten⁽²⁹⁾.

Na de weinig succesvolle resultaten van het individuele spaarsysteem was Louis Varlez reeds enige tijd op zoek naar een middel om de uitgesproken band tussen verzekering en vakbonden af te zwakken. Hij zag in een actieve werkgeversparticipatie een ideale manier om de arbeiders enige notie van vooruitziendheid bij te brengen. Het terrein van de patronale bijdragen was echter nog grotendeels onontgonnen. In Varlez' studeerkamer rijpte een nieuw plan toen in 1911 een economische inzinking de textielbazen noodzaakte om één dag verplichte werkloosheid per week in te voeren. Om dalende winsten door overproductie te vermijden, beperkten de patronen het aantal werkuren zonder hun arbeiders volledig af te danken. Omdat het Werkloosheidsfonds niet tussenkwam in deze 'short time-werkloosheid', werd de Gentse cotonopolis zwaar getroffen. Varlez stelde een crisisfonds voor, waarin de pa-

troons - samen met het Gentse stadsbestuur - hun werkkrachten vergoedden voor de loonverliezen tengevolge van crises en productiewijzigingen. In het najaar van 1911 werd een comité aangesteld, onder de leden ook Varlez. In tegenstelling tot de voorbereidende besprekingen van de vorige projecten - werkloosheidsverzekering en arbeidsbemiddeling - verliepen de beraadslagingen over het Crisisfonds veel moeilijker. De industriële ijverden voor rechtstreekse stadstoelagen aan de patronale kassen. Varlez daarentegen zag meer heil in een bijzonder comité, samengesteld uit gemeenteraadsleden, afgevaardigden van arbeiders en patronen en vertegenwoordigers van het Werkloosheidsfonds. Het Crisisfonds, dat stedelijke supplementen bovenop de patronale vergoedingen zou uitkeren, kwam dan tegemoet aan gedeeltelijke werkloosheid van korte duur. Het reeds bestaande Werkloosheidsfonds vergoedde het volledige werkgebrek van lange duur. Hoewel de gemeenteraad de reglementen reeds had goedgekeurd, zou het Crisisfonds dode letter blijven door een resolute weigering van de werkgevers⁽³⁰⁾.

Varlez in de Grote Oorlog

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in augustus 1914 had het hele openbare leven grondig ontregeld. Door de strenge militaire bezetting was het 'Etappeggebied', grosso modo Oost- en West-Vlaanderen, van de rest van België afgeschermd. De agrarische en industriële productie zakte in elkaar en er heerste schaarste door een blokkade van levensmiddelen en grondstoffen. De zwarte markt tierde welig. Door het stilvallen van vele Gentse fabrieken nam de werkloosheid een ongekende uitbreiding⁽³¹⁾. Alle in Bel-

gië bestaande Werkloosheidsfondsen moesten noodgedwongen hun loketten sluiten in oktober 1914. Enkel in Gent bleef het Werkloosheidsfonds, zij het met veel moeite, op de been. Varlez zag zich wel verplicht de uitkeringen te reduceren⁽³²⁾. In de loop der maanden zou hij steun zoeken bij de provinciale afdeling van het Nationaal Hulp- en Voedingscomité. Dit alles overkoepelende netwerk stond aanvankelijk enkel in voor de ravitaillering van de bezette Belgische en Noord-Franse gebieden. Met de vrijwillige ballingschap van 's lands wettelijke regering onder premier de Broqueville in Le Havre, groeide het Nationaal Hulp- en Voedingscomité echter uit tot een officiële regering die het hele maatschappelijke leven ging coördineren. De oorlogscrisis was voor Varlez de impuls om ook de centrale overheid te betrekken bij de financiering van de werkloosheidsverzekering. Samen met onder meer Pater Rutten (1875-1952), stichter en algemeen secretaris van de Christene Beroepsverenigingen, reisde Varlez in november 1914 in het geheim via Nederland en Groot-Brittannië naar het Noord-Franse Le Havre. Hij bracht er verslag uit over de nijverheidssituatie in de bezette steden en poogde subsidies los te krijgen voor de instandhouding van het Gentse Werkloosheidsfonds. De toegevingen van de Belgische ministers stelden Varlez aanvankelijk teleur. Uiteindelijk werd een compromis bereikt. De Belgische regering zou de helft van de werkloosheidsuitkeringen dragen, indien de andere 50 % werd betaald door de gemeentekas en de vakverenigingen. Varlez had ook van koning Albert I geldelijke steun verkregen voor de bijstand aan vrouwen en kinderen. Hoe beperkt ook, de tussenkomst van de Belgische regering was de aanzet tot een eerste vorm van een door de centrale over-

heid gesubsidieerde werkloosheidsverzekering, die op 15 mei 1915 vanuit het Nationaal Hulp- en Voedingscomité van start ging, zij het nog erg stroef. In Gent werd deze steun aangevuld met de acties van het Werkloosheidsfonds⁽³³⁾.

De Eerste Wereldoorlog dwarsboomde niet alleen de normale gang van zaken in het Werkloosheidsfonds, ook Varlez' universitaire carrière liep niet zoals gepland. In 1913 was de jurist benoemd tot docent aan de Gentse rechtenfaculteit voor de vakken vergelijkende arbeidswetgeving, politieke economie (in opvolging van zijn schoonvader Remi De Ridder) en consulaire wetgeving. Dit was echter niet zijn eerste onderwijservaring. Reeds in 1896 was hij uitgenodigd om gastcolleges te geven aan de 'Université Nouvelle de Bruxelles'. Deze 'alternatieve' universiteit had haar deuren geopend in 1894 na een afscheuring van socialistische en progressief-liberale docenten en studenten van de doctrinair-liberale ULB. Vanaf 1901 doceerde Varlez ook handelsrecht aan de stedelijke 'Ecole Supérieure Industrielle'⁽³⁴⁾. In oktober 1914, amper één jaar na zijn benoeming aan de universiteit, staakte Varlez, samen met zijn collega's-professoren, bewust de lessen uit solidariteit met de studenten aan het front. De heropening van de Gentse universiteit tijdens de oorlogsjaren bleek een belangrijke twistappel onder professoren. Varlez kante zich als belgicist en vertegenwoordiger van het Franstalig establishment hevig tegen de Duitse 'Flamenpolitik'. De bezetter trachtte immers de sympathie van de Vlaamsgezinden op te wekken door in te spelen op de wens die reeds decennialang leefde om de Gentse universiteit te vernederlandsen. Enkele activistische hoogleraar aanvaardden het plan. De meerderheid ver-

zette zich echter. Op 24 oktober 1916 werd de Vlaamse Hogeschool ondanks alle proteststemmen toch geopend. Varlez weigerde zijn colleges te hernemen uit loyauteit aan de universiteit en het vaderland, waarna hij door de Duitse staf uit zijn ambt werd ontzet. Omdat de vernederlandsing van de Gentse universiteit minder succesvol bleek dan de bezetter had verwacht, zocht men een andere strategie om de Fransgezinde, centralistische staat te verzwakken. De Duitsers dachten die in 1917 gevonden te hebben in de bestuurlijke scheiding tussen Vlaanderen en Wallonië, wat een eerste stap in de richting van politieke en economische aansluiting van het Noordelijk gedeelte van België bij Duitsland moest worden. Begin 1918 protesteerde Varlez niet alleen als universiteitsprofessor, maar ook als lid van de Orde van Advocaten, samen met al zijn collega's, tegen de Raad van Vlaanderen, de vijftigkoppige groep activisten, die zich sinds 4 februari 1917 opwierp als vertegenwoordigend lichaam van het Vlaamse volk. De Raad van Vlaanderen had volgens hen geen enkele rechtsgeldigheid, vermits deze niet democratisch was verkozen⁽³⁵⁾. De laatste oorlogsmaanden wogen zwaar op ieders moraal. Ook Varlez, die aanvankelijk nog bijzonder gemotiveerd en strijdvaardig doorging met zijn werk, kende meer en meer buien van twijfel en moedeloosheid, vooral sinds zijn enige zoon Emile in december 1916 vrijwillig naar het front was vertrokken. Na de bevrijding zou Emile echter gezond en wel naar huis terugkeren. Ontelbare lotgenoten hadden minder geluk.

Op weg naar vrede

Na 1918 moesten de politieke en economi-

sche brokken gelijmd worden. Men ging op zoek naar een stabiele maatschappijorde zonder oorlog en conflicten. Aanvankelijk was het optimistische geloof in een betere wereld alomtegenwoordig. De internationale vredesbesprekingen in 1919 te Versailles zouden het leven van de Gentse jurist en werkloosheidsspecialist grondig wijzigen. Louis Varlez reisde als één van de tien juridische raadgevers in de Belgische delegatie naar Parijs. Hij maakte deel uit van een hele schare deskundigen, die de socialistische minister van Justitie, Emile Vandervelde, de liberale minister van Buitenlandse Zaken, Paul Hymans, en de katholieke minister van Staat, Jules Van den Heuvel, moesten bijstaan. Zij verdedigden onder meer de Belgische territoriale eisen, overigens zonder veel succes. Varlez bleef slechts één maand ter plaatse⁽³⁶⁾. Reeds in februari 1919 keerde hij terug naar Gent, waar hij zich volledig concentreerde op het Werkloosheidsfonds, dat sinds de bevrijding grote moeilijkheden kende door een toevloed van gedemobiliseerden. Zijn termijn als voorzitter van het Werkloosheidsfonds en de Werkbeurs werd opnieuw verlengd. Ook zijn academische carrière kreeg een nieuwe start met zijn benoeming tot buitengewoon hoogleraar. Twee jaar later zou hij overigens promoveren tot gewoon hoogleraar, hoewel hij toen reeds in Genève woonde en werkte⁽³⁷⁾. Terzelfdertijd werden te Versailles de fundamenteën van de Volkenbond gelegd. Dit onderdeel van president Wilsons Veertienpuntenprogramma moest een internationaal veiligheids- en rechtssysteem garanderen met wederzijdse waarborgen voor politieke onafhankelijkheid, territoriale onschendbaarheid en zelfbeschikkingsrecht van de volkeren. Voor de eerste keer in de wereldgeschiedenis werd een permanent supranationaal forum gecreëerd

dat uiteenlopende actievelden van het maatschappelijk leven bestreek⁽³⁸⁾. Aanvankelijk had dit weinig betekenis voor Varlez. Daarin kwam verandering toen de Belgische minister van Buitenlandse Zaken, Paul Hymans, hem voordroeg als directeur van de sectie Arbeid in het Secretariaat van de pas opgerichte Volkenbond. Varlez aanvaardde deze uitdaging onmiddellijk. Reeds in juli 1919 verhuisde hij naar Londen⁽³⁹⁾. Op zeer korte tijd gaf hij zijn taken als advocaat, hoogleraar, voorzitter van het Werkloosheidsfonds en de Werkbeurs door aan zijn opvolgers.

De International Labour

Organisation : "Si vis pacem, cole justitiam" ⁽⁴⁰⁾

Varlez' internationale carrière is één van de meest interessante, maar totaal vergeten lussen in zijn leven. Ambities in die richting waren nochtans al vroeg aanwezig. Ruim tien jaar vóór de oprichting van de Volkenbond en zijn gespecialiseerde instellingen ontpopte hij zich tot één van de spilfiguren binnen de 'Association Internationale pour la Lutte contre le Chômage' (AILC). Deze vereniging bracht vanaf 1910 een aantal werkloosheidspecialisten, privé-organisaties, staatslui, wetenschapslui, beroeps- en patroonsverenigingen en stadsbesturen uit negentien Europese en Amerikaanse landen op permanente basis samen⁽⁴¹⁾. Varlez voelde zich sterk aangesproken door de conventies van de 'Association Internationale pour la Protection Légale des Travailleurs' (AIPLT), opgericht in 1900 te Parijs. In de schoot van deze vereniging legden experts uit een twintigtal landen in 1906 een belangrijke basis voor de reglementering inzake nachtarbeid van vrou-

wen en gezondheidsvoorschriften in de mijn-, lood- en fosforindustrie. Er zou een grote symboliek uitgaan van deze eerste vormen van grensoverschrijdende samenwerking. In navolging van de AIPLT hoopte Varlez, aangeduid als secretaris-generaal van de AILC en secretaris van de nationale sectie, een internationale stimulans te geven aan de uitbouw van de werkloosheidsreglementering in de verschillende landen. Gent, de actiebasis van Varlez, kreeg de hoofdzetel van de organisatie toegewezen. Vanaf 1911 kwam de AILC jaarlijks in september bijeen. Men nam er maatregelen inzake de uitwerking en de unificatie van werkloosheidsstatistieken, de voorbereiding van een internationale werkloosheidsbibliografie en de coördinatie van plaatsingsdiensten. Vanaf 1913 startte een speciale commissie een onderzoek naar internationale migraties⁽⁴²⁾. De aanbevelingen werden bewust nog zeer vaag en algemeen gehouden. De eerste jaren van haar bestaan beperkte de AILC zich eerder tot de bespreking van technische kwesties. Concreet resultaten bleven dan ook zeer miniem. Met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog schortte deze organisatie haar activiteiten op. Nochtans zou de AILC een belangrijke gangmaker blijken voor de latere International Labour Organisation (ILO).

Varlez' taken als directeur van de sectie Arbeid in het Secretariaat van de Volkenbond te Londen waren van korte duur. In het voorjaar van 1920 werd de volledige dienst overgeheveld naar de pas opgerichte ILO, de gespecialiseerde internationale organisatie inzake arbeid binnen de Volkenbond. Drie motieven in de strijd tegen sociaal onrecht lagen aan de basis van de ILO. Aanvankelijk wilde zij vooral uit humanitaire overwegingen de arbeiders beschermen tegen uitbui-

*De Gentse
Werkbeurs, 1913*

ting op de werkvloer. Politieke imperatieven traden steeds meer op de voorgrond. Sociale ellende leidde immers tot politieke instabiliteit. Tenslotte waren er ook economische motieven om zoveel mogelijk landen gemeenschappelijke maatregelen en tarieven te doen aanvaarden, want elk land dat produceerde onder de afgesproken kosten demotiveerde de lidstaten die wel bereid waren om gemeenschappelijke akkoorden te sluiten. Het idee van internationale samenwerking op het vlak van arbeidsvoorwaarden was echter niet nieuw. Het werd reeds één eeuw vroeger verwoord door enkele utopische socialisten en kreeg toonaangevende stimuli in de Eerste Internationale en recentere voorlopers als de AILC en vooral de AIPLT. De gruwelen van de Eerste Wereldoorlog gaven een definitieve impuls tot de oprichting van de ILO. Deze organisatie werd gekenmerkt door een driedelige structuur. De Internationale Arbeidsconferentie verenigde eenmaal per jaar de vertegenwoordigers van alle lidstaten, vaak de ministers van Arbeid. De Administratieve Raad kwam drie-maal per jaar bijeen. Als uitvoerend orgaan

moest hij het ILO-programma, uitgestippeld binnen de conferentie, uitwerken. Het enige permanente lichaam was het Internationaal Arbeidsbureau, dat bevoegd was voor administratieve aangelegenheden, zoals het voorbereiden van de jaarlijkse conferentie, het verzamelen en verspreiden van documentatie, het instellen van onderzoek en het verzorgen van ILO-publicaties. Louis Varlez was één van de 262 functionarissen die in 1921 in volledige neutraliteit werkzaam waren bij het Internationaal Arbeidsbureau⁽⁴³⁾.

In het najaar van 1919 reisde Varlez, weliswaar nog in functie van het Secretariaat van de Volkenbond, naar Washington, waar hij de eerste Internationale Arbeidsconferentie van de ILO bijwoonde. De lokatie was niet toevallig gekozen. De organisatoren wilden de Verenigde Staten overtuigen om toch toe te treden tot de ILO en de Volkenbond. De Amerikaanse Senaat weigerde immers het lidmaatschap van de nieuwe supranationale organisatie te aanvaarden. De moeite was echter tevergeefs. De Verenigde Staten zouden uiteindelijk nooit lid worden van de Vol-

kenbond. Pas in 1934 kon de Amerikaanse Senaat toch worden overhaald om toe te treden tot de ILO. De strijd tegen het communisme door de ijver voor betere werkvoorwaarden voor de arbeiders bleek doorslaggevend. Varlez zou dit echter niet meer beleven. De conferentie van Washington in 1919 groeide nochtans uit tot een belangrijk fundament voor de ILO. De Franse sociaal-reformistische politicus en hoogleraar Albert Thomas (1878-1932) werd benoemd tot de eerste directeur-generaal van het Internationaal Arbeidsbureau, Varlez' directe overste. Eerste internationale afspraken werden gemaakt, onder meer inzake de achturedag, de bescherming van zwangere vrouwen en de minimumleeftijd voor tewerkstelling in de industrie. Vooral de werkloosheidsconventies wekten Varlez' interesse. De algemene demobilisatie na de oorlog had immers grote problemen gecreëerd. Er werd beslist om een speciale studiegcommissie aan te stellen die verder onderzoek zou doen⁽⁴⁴⁾. Hoewel de Washingtonconferentie weinig concrete resultaten opleverde omdat men teveel thema's binnen te beperkte tijd had willen behandelen, was de bijeenkomst toch bepalend voor het verdere werk van Varlez. Er was immers beslist om binnen het Internationaal Arbeidsbureau een 'Service Technique du Chômage et des Migrations' op te richten. Vanaf het voorjaar van 1920 zou deze worden geleid door Varlez.

Aan de dienst Werkloosheid en Migraties waren twee belangrijke commissies verbonden. De Internationale Werkloosheidscommissie werd tijdelijk opgericht en haar activiteiten concentreerden zich voornamelijk begin 1920. Het was in deze jaren dat Varlez zich als internationaal functionaris inzette voor het thema dat hij meer dan twintig jaar

lang in Gent had bestudeerd. Samen met enkele vooraanstaande werkloosheidsspecialisten als William Beveridge (1879-1963), een Brits liberaal politicus, econoom en auteur van de blauwduk van de sociale zekerheid in zijn land (1942), bestudeerde Varlez, aangesteld als secretaris van de nieuwe commissie, de werkloosheid bij matrozen. Resultaten zou de Internationale Werkloosheidscommissie voorleggen in Genua, waar in juni 1920 de tweede ILO-conferentie plaatsvond. Daar werden conventievoorstellen goedgekeurd, die in grote Europese havens gratis openbare plaatsingsbureaus voor rederijen en zeelui verplicht wilden maken en een verzekering instelden voor matrozen getroffen door werkloosheid tengevolge van schipbreuk⁽⁴⁵⁾. Na de Genuaconferentie verhuisde het Internationaal Arbeidsbureau definitief naar het Zwitserse Genève, waar het gezin Varlez zich installeerde in een statig achttiende-eeuws landhuis omringd door een uitgestrekt park. 'Maison Rigot' werd na de dood van Varlez opgekocht door de 'Rockefeller Foundation', die het in 1942 op haar beurt aan de universiteit van Genève schonk⁽⁴⁶⁾.

Vanaf het moment dat Louis Varlez als internationaal functionaris in Genève werkte, werden migraties het nieuwe studieveld in zijn leven. Het thema was hem overigens niet onbekend. Reeds in de jaren vóór de Eerste Wereldoorlog had hij binnen de AILC zelf als algemeen rapporteur enige research naar migratiestromen gedaan. Het fenomeen van in- en uitwijking werd in de jaren '20 in nauwe samenhang gezien met de werkloosheidsproblematiek. De exodus van werkloze arbeiders beïnvloedde immers de arbeidsmarkt in andere landen, aldus specialisten. Met de ontwikkeling van het sociaal recht in

de eerste decennia van de twintigste eeuw kreeg ook de migratiewetgeving vorm. Door de toenemende migraties drongen zich sluitende juridische regels op. Gedurende de ganse negentiende eeuw was er nauwelijks enige vorm van reglementering. Regeringen wierpen nog geen barrière op, want emigratie werd beschouwd als een gemakkelijke manier om armoede te draineren en immigratie als een middel om goedkope werkkrachten aan te trekken. Vanaf 1920 pasten landen een restrictiever beleid toe. De Verenigde Staten introduceerden zelfs quota om een halt toe te roepen aan de inwijkingen. De meeste regeringen toonden bovendien weinig bereidheid om dergelijke kwesties buitenshuis te regelen. Uniforme internationale wetgeving was, op bilaterale akkoorden na, afwezig. Er bleek dan ook een belangrijke taak weggelegd voor de ILO-functionarissen, die zich concentreerden op de nog prille studie van de algemene migratietendensen, hoofdzakelijk bepaald door de noden van industriële maatschappijvormen. Deskundigen in de jaren '20 en '30 zagen de motieven van emigranten evenwel bepaald door zogenaamde 'push-factoren' als voortschrijdende proletarisering, werkloosheid, teloorgang van de rurale samenleving en bevolkingsgroei, die mensen noodzaakten om een ander toevluchtsoord te zoeken⁽⁴⁷⁾.

Er was dus reden genoeg om in 1920 een Internationale Emigratiecommissie op te richten in nauwe samenwerking met de dienst Werkloosheid en Migraties. In deze commissie zetelden regerings-, patroons- en arbeidersafgevaardigden, bijgestaan door een uitvoerend bureau, waarin Varlez - naar aloude gewoonte - als secretaris zetelde. Zij kreeg daarmee een veel ruimer karakter dan de Internationale Werkloosheidscommissie, die slechts enkele technische experts bijeen-

bracht. In haar eerste bijeenkomst in augustus 1921 ontwierp de Internationale Emigratiecommissie in tientallen resoluties de blauwdruk voor de bescherming van migranten, onder meer door het vastleggen van een juridisch statuut⁽⁴⁸⁾. Praktische resultaten bleven echter nog jaren uit. De voorstellen moesten immers een lange weg afleggen via uiteenlopende bestendige diensten en bijzondere commissies om in een aanbeveling of conventie ter ratificatie te worden voorgelegd aan de lidstaten binnen de jaarlijkse Internationale Arbeidsconferentie. Zo werd in 1925, vier jaar na de eerste besprekingen, de gelijke behandeling van vreemde en autochtone arbeiders bij vergoedingen voor arbeidsongevallen goedgekeurd door de conferentie. Eén jaar later werd de inspectie van migranten aan boord van schepen besproken. De nationale regeringen moesten dan zelf beslissen of zij de maatregelen al dan niet bindend verklaarden.

Reeds in 1922 had de Internationale Arbeidsconferentie het Bureau opgedragen migratiestatistieken met vaste regelmaat te verzamelen, te uniformiseren en te rapporteren aan andere instellingen en landen. In het najaar van 1923 stuurde Albert Thomas Varlez naar Tsjecho-Slowakije, Polen en Oostenrijk om ter plaatse de tellingen te bestuderen. Het waren niet toevallig die landen die in het interbellum de grootste stromen continentale en transatlantische migranten kenden. In Praag werd Varlez onder meer plechtig ontvangen door president Masaryk. Naast officiële instanties bezocht hij ook persoonlijk enkele transitkampen over heel Centraal-Europa⁽⁴⁹⁾.

Varlez begreep dat privé-organisaties een belangrijke rol vervulden. In 1923 contacteerde hij de 'Jewish Colonization Associa-

*De dienst Werkloosheid en Migraties. Varlez (zittend) tussen twee secretaressen.
Achter hen (v.l.n.r.) Phelan (onderdirecteur ILO), Ferenczi, Légouis (Archives ILO)*

tion', een rijke organisatie die vanuit Parijs ijverde om de joden uit de diaspora te steunen. In de jaren '20 zette deze zich voornamelijk in om de joodse vluchtelingen uit Rusland, die na de pogroms waren uitgezwermd over Centraal-Europa, asiel te bezorgen. De besprekingen leverden onmiddellijk resultaat. Tijdens de eerste maanden van 1924 werd het 'Comité International des Organisations Privées pour la Protection des Migrants' (CIOPPM) gesticht. Een zestigtal privé-organisaties van diverse strekking, zowel joodse, rooms-katholieke en protestantse als puur filantropische en sociale verenigingen uit Europa, Amerika en het Verre Oosten sloten zich in de loop van dat jaar aan. Om een bestendig contact te onderhouden met de ILO werd het kwartier van het CIOPPM op aandringen van Varlez in Genève gevestigd. Tot aan zijn dood bleef de chef Werkloosheid en Migraties schatbewaarder van de nieuwe vereniging. Haar actieprogramma bleek, in vergelijking met de ILO-conventies, zeer concreet en verregaand. Zo eiste het CIOPPM bijvoorbeeld strengere controles van de transporttarieven, verkorting van de wachttijden in havens en stations, gebruik van tolken en de inrichting van bibliotheken en educatieve bioscoopvoorstellingen tijdens de bootreizen⁽⁵⁰⁾.

De trage vooruitgang op het vlak van migratiewetgeving binnen de Internationale Arbeidsconferentie was voor Italië, zelf een belangrijk emigratieland, een impuls om een congres te organiseren. Op initiatief van premier Benito Mussolini, die in 1922 aan de macht was gekomen als revolutionair socialist, stroomden in 1924 vertegenwoordigers van een veertigtal staten in Rome samen voor de eerste Internationale Emigratie- en Immigratieconferentie. Ook Varlez, die een

vierkoppige ILO-delegatie leidde, was uitgenodigd. Enkele maanden eerder was hij reeds naar Italië afgereisd, waar hij in de haven van Napels emigrantenschepen had bezichtigd⁽⁵¹⁾. De conferentie leverde echter weinig nieuwe voorstellen op, wel werden reeds eerder geformuleerde conventievoorstellen tot praktisch onderzoek naar het materiële lot van migranten ter voorbereiding van de jaarlijkse Internationale Arbeidsconferentie gebundeld.

Het jaar 1924 moest voor Varlez een succes worden. Het CIOPPM was bijzonder vlug realiteit geworden en de Internationale Emigratiecommissie mocht op permanente basis worden voortgezet. Op privé-gebied ging het Varlez veel minder voor de wind. Aan zijn harmonisch gezinsleven kwam te vroeg een einde, toen zijn echtgenote op amper tweeënvijftigjarige leeftijd overleed. Veel tijd om zich te bezinnen gunde hij zichzelf alvast niet. Amper een week na Marthes begrafenis reisde hij naar Praag om zijn geesteskind, de 'Association Internationale pour la Lutte contre le Chômage' (AILC), verder uit te bouwen. In 1914 waren de activiteiten opgeschort. Enkele pogingen om de organisatie na de bevrijding opnieuw leven in te blazen liepen op niets uit. De AILC kwam voor het eerst weer bijeen in oktober 1922 te Genève, niet toevallig de nieuwe verblijfplaats van Varlez. De activiteiten bleven aanvankelijk nog erg beperkt. Als nieuwe voorzitter ijverde hij voor een fusie van zijn organisatie met de 'Association Internationale pour la Protection Légale des Travailleurs' (AIPLT) en de minder bekende 'Association Internationale des Assurances Sociales'. De uiteindelijke eenmaking liet niet lang meer op zich wachten. In 1925 ontstond de 'Association Internationale pour le Progrès So-

cial', die zich vestigde in Basel. Varlez werd vice-voorzitter. In haar actieprogramma verenigde de nieuwe organisatie de eisen van de drie voorlopers⁽⁵²⁾. Als aanvulling op de activiteiten van de ILO wilde zij de publieke opinie sensibiliseren voor de sociale problematiek in al haar facetten.

In de lente van 1925 reisde Varlez naar Zuid-Amerika voor één van de eerste missies in de geschiedenis van de Volkenbond en de ILO naar dit werelddeel. De belangrijkste opdracht bestond erin de opvang van vluchtelingen in Argentinië, Brazilië, Chili, Paraguay en Uruguay voor te bereiden. Als kenner van internationale bevolkingstendenzen moest Varlez de sociale toestand ter plaatse bestuderen en de nodige adviezen verstrekken om de emigranten in te schakelen als lokale werkrachten. De chef Werkloosheid en Migraties legde er contacten met diverse Zuid-Amerikaanse migratiediensten en regeringen, waarbij hij van de gelegenheid gebruik maakte om de officiële instanties aan te moedigen de ILO-conventies en -aanbevelingen na te leven⁽⁵³⁾.

Het merendeel van de internationale bijeenkomsten waaraan de ILO tijdens het eerste decennium van haar bestaan had deelgenomen bleken constructief te zijn. Nochtans was het bereiken van een algemene consensus tussen tientallen lidstaten geen gemakkelijke taak. De tweede Internationale Emigratie- en Immigratieconferentie, georganiseerd in navolging van de eerste in 1924 te Rome, liep zelfs op een faliekante mislukking uit. In het voorjaar van 1928 stuurde het Internationaal Arbeidsbureau Varlez als zijn afgevaardigde naar het Cubaanse Havana, waar ministers, diplomaten, sociologen, psychologen, advocaten, artsen en economen uit

vierenzestig landen waren samengekomen om te debatteren over de organisatie van migrantentransport en -opvang. Ondanks het - te - groot aantal genodigden, waardoor praktische regelingen geen uitwerking kregen, was een aantal belangrijke immigratielanden, zoals Canada en Brazilië, niet aanwezig. De besprekingen vorderden moeizaam. De hevigste discussies vonden plaats tijdens de beraadslaging over een internationale codificatie van het emigratierecht. De Cubanen hadden voorgesteld om een Internationaal Migratiebureau op te richten, los van de dienst Werkloosheid en Migraties van de ILO. Het voorstel botste op zware tegenkanting. De landendelegaties vreesden voor - nog - grotere organisatorische en financiële lasten én strengere controles. Ook Varlez liet zijn afkeuring blijken. Hij betreurde het gebrek aan samenwerking tussen het Internationaal Arbeidsbureau en de nieuwe dienst. Uiteindelijk werd het voorstel onder luid protest afgevoerd⁽⁵⁴⁾.

De Cubaconferentie was één van de laatste activiteiten van Varlez als officieel functionaris binnen het Internationaal Arbeidsbureau. In 1929 ging hij met pensioen. Zijn dienst werd overgenomen door de Belg Henri Fuss⁽⁵⁵⁾. Vooraleer terug te keren naar België maakte Varlez een laatste reis. Ditmaal zou hij meer dan negen maanden onderweg zijn. Op vraag van Albert Thomas woonde hij in Japan een conferentie bij van het 'Institut des Relations du Pacifique', die in Kyoto alle landen rond de Stille Oceaan verenigde ter bespreking van het wetenschappelijk onderzoek naar diverse sociale en economische fenomenen, zoals demografie, voeding, handel en migratie. Vooraleer hij naar Japan was afgereisd, had Varlez reeds enkele maanden in de Verenigde Staten, Canada en

Hawaï verbleven, waar hij een groot deel van zijn vrije tijd wijdde aan de studie van migratieverschijnselen. Hij vervolgde zijn wereldreis via China, Zuid-Oost-Azië en het Midden-Oosten. Zwaar vermoeid zette hij in april 1930 weer voet op Europese bodem⁽⁵⁶⁾. Varlez heeft echter nooit van zijn oude dag kunnen genieten. Hoewel hij alles in gereedheid had gebracht om definitief naar Gent terug te keren en er zijn docentschap aan de universiteit na tien jaar weer op te nemen, zou men hem in België niet meer terugzien. Varlez stierf in Genève op 20 oktober 1930, amper eenenzestig jaar, aan een bloedoploping in de longen tengevolge van een banale griep⁽⁵⁷⁾.

Een actuele persoonlijkheid?

Met recht en reden mogen we stellen dat Louis Varlez behoorde tot de mensen van het eerste uur in de Belgische en de internationale sociaal-institutionele geschiedenis. Als één van de pioniers in de ontwikkeling van de - aanvankelijk nog lokaal georganiseerde - werkloosheidsverzekering kunnen we hem tegelijk beschouwen als een belangrijke verbindingsfiguur tussen het eind-negentiende-eeuwse liberalisme en de opkomende sociaal-democratie. Varlez stelde immers de lijnen van de economische vrijheid vast. Meer nog, hij pleitte voor overheidsinterventie, een principe dat door de aanhangers van het klassieke liberalisme resoluut werd afgewezen. In het 'paars gedachtegoed avant la lettre' van deze sociaal-liberale jurist moesten individu en gemeenschap aanvullende taken verrichten vooraleer sociale vrede kon worden bereikt.

Varlez was ook één van de talrijke functionarissen die, elk binnen hun eigen domein, het

eerste permanente Internationale Arbeidsbureau gestalte gaven. Vanuit een bureaucratisch bolwerk met een massa administratieve en abstracte regels werkte deze Belg mee aan een innoverend fundament voor de multilaterale migratiereglementering. Als directeur van de dienst Werkloosheid en Migraties zou de Gentse advocaat en socioloog reeds kort na de Eerste Wereldoorlog binnen de ILO - één van de weinige instellingen die de Volkenbond zouden overleven - een thema bestuderen dat vandaag, nog meer dan voorheen, actueel is.

- (1) Dit artikel is een bewerking van de licentiaatsverhandeling van J. VAN DAELE, *Van Gent tot Genève. Louis Varlez (1868-1930). Een sociaal-liberaal jurist, socioloog, werkloosheidsspecialist en internationaal functionaris. Een biografie*, RUG, 1999, 2 dln., XLV p. - 329 p. Deze is vrij te consulteren in de leeszaal van het AMSAB, het Liberaal Archief en de Vakgroep Nieuwste Geschiedenis. Voor een uitgebreide bronnenlijst wordt de lezer eveneens naar dit werk verwezen.
- (2) Verwijzingen vinden we onder meer in G. VANTHEMSCHE, De oorsprong van de werkloosheidsverzekering in België: vakbondskassen en gemeentelijke fondsen (1890-1914). In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, (1985)2, pp. 130-164; G. VANTHEMSCHE, *De werkloosheid in België, 1929-1940*, Berchem: EPO, 1989, 332 p.
- (3) G. VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Antwerpen-Baarn-Gent: AMSAB-Hadewijch, 1995, 269 p.; G. VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen: "le monde socialiste gantois" en de Gentse socialisten voor de Eerste Wereldoorlog*, RUG, doctoraalscriptie, 1992, 5 dln., 935 p.
- (4) G. LÉBOUCQ, Varlez (Louis-Joseph). In: *Biographie Nationale, XXVI, Bruxelles: Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, 1936-1938*, kol. 501-502.
- (5) L. VARLEZ, *La descendance d'Emile Varlez et Marie Maeterlinck*, Bruxelles, 1998, dl.3, pp. 375-422.
- (6) L. VARLEZ, *La descendance [...]*, dl.1, pp. 130-135; L. FREDERICQ, *Notes sur la famille Varlez-De Ridder*, 1971, pp. 5-21.

- (7) L. VARLEZ en E. WAXWEILER, *Jaarlijksche verslagen over den toestand der Maatschappij: Liberale Kring ter Beoefening der Maatschappelijke Wetenschappen en Werken*, Gent: Gesels, 1892, p. 47. "Het ware beoefenen, het nut verrichten" was de kernspreuk van de 'Société Libérale'.
- (8) Albert Callier was schepen van 1889 tot 1895; Remi De Ridder van 1889 tot 1908.
- (9) C. LIS, H. SOLY en D. VAN DAMME, *Op vrije voeten? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914)*, Leuven: Kritak, 1985, pp. 131-136, 171-179.
- (10) E.C. COPPENS, La Société Huet. Tussen revolutie en reactie. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, Gent, XXVI(1972), pp. 131-151.
- (11) D. GAUBLOMME, *François Laurent (1810-1887). De ongelukkige liefde van een liberaal vechttjas voor de kinderen van het volk*, Gent: Stadsarchief - Stad Gent - Museum d'Hane Steenhuyse, 1987, pp. 29-47.
- (12) G. VANSCHOENBEEK, Van passiviteit tot sociale beweging. In: *De industrie in België. Twee eeuwen ontwikkeling 1780-1980*, Brussel: Gemeentekrediet - Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid, 1981, pp. 130-132.
- (13) L. VARLEZ, *Les pensions de retraite en 1892. Rapport fait à la Société Libérale pour l'Etude des Sciences et des Oeuvres Sociales de Gand*, Bruxelles-Ixelles: Viselé, 1892, 39 p.; Amsab, Louis Varlez, doos 6, nr. 3, *Lezing L'ouvrière*, 1895.
- (14) *Bulletin van de Liberale Kring ter Beoefening der Maatschappelijke Wetenschappen en Werken*, 1892, nrs. 18 en 20.
- (15) *Bulletin van de Liberale [...]*, 1892, nr. 2 en 1893, nrs. 5, 6, 8, 13; W. STEENSELS, De tussenkomst van de overheid in de arbeidershuisvesting: Gent, 1850-1904. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, (1977)3-4, pp. 447-500.
- (16) L. VARLEZ, *Le Plan Social de Gand. Ie partie. Démographie industrielle. Résumé*, Gand: De Brabandere, 1895, 22 p.; *IIe partie. Syndicats d'ouvriers et employés. Résumé*, 1897, 19 p.; Amsab, Louis Varlez, doos 2, nr. 25; *IVe partie. Le chômage dans les divers métiers à Gand* (onuitgegeven manuscript), s.d.
- (17) Amsab, Louis Varlez, doos 5, nr. 5, *Exposé de l'oeuvre sociale de Louis Varlez* [1902, ter gelegenheid van de uitreiking van de Prix Guinard].
- (18) De eerste twee delen heeft Varlez zelf volledig voltooid: *Les salaires dans l'industrie gantoise. I. Industrie cotonnière*, Bruxelles: Lebeau & Co-Schepens & Co, 1901, 596 p. en *Les salaires dans l'industrie gantoise. II. Industrie de la filature du lin*, Bruxelles: Lebeau & Co-Schepens & Co, 1904, CXIV, 226 p. Deel 3 heeft hij nooit afgewerkt. Recentelijk heeft Peter Scholliers deze studie van onder het stof gehaald: P. SCHOLLIERS, *De Gentse metaalbewerkers in de negentiende eeuw: een enquête van Louis Varlez*, Brussel: VUB-Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, 1985, 184 p.
- (19) Karel Beerblock (1854-1918) was bestuurslid van de Gentse socialistische Vlasbewerkers en na zijn vrijlating partijsecretaris van de BWP.
- (20) *Vooruit*, 11.05.1893, pp. 2-3.
- (21) L. VARLEZ, La fédération ouvrière gantoise. In: *Le Musée Social*, 1899, nr. 1, pp. 1-62; *Vooruit*, 05.03.1899, p. 1.
- (22) J.A. GARRATY, *Unemployment in History. Economic Thought and Public Policy*, New York: Harper & Row, 1978, pp. 120-128.
- (23) *Gemeenteblad Stad Gent*, 1898, pp. 824-826.
- (24) L. VARLEZ, *Verslag aan den gemeenteraad over de werking van het Gentsch gemeentefonds tegen de werkloosheid gedurende het eerste jaar*, Gent: Annoot-Braeckman-Hoste, 1902, p. 30.
- (25) W. LEEN, *Werkloosheidsverzekering en werklozensteun in België*, Brussel-Antwerpen-Leuven: Standaard, 1933, pp. 26-27.
- (26) G. VANTHEMSCHE, *De oorsprong van [...]*, pp. 131-136. Aanvankelijk waren vooral de christelijke vakbonden gewonnen voor het idee van een werkloosheidsverzekering. Zij zagen in het stelsel een mogelijke strategie om de arbeiders weg te houden van het opkomende socialisme. De socialisten stelden zich eerder wantrouwig op: de verzekering zou indruisen tegen het strijdsyndicalisme en maakte de vakbonden, rond de eeuwwisseling nog vrij zwak, financieel erg kwetsbaar bij hoge werkloosheid. Maar de toename van het aantal gesyndiceerden, die wilden profiteren van de werkloosheidsverzekering, zou ook bij de socialistische vakbonden al snel doorwegen.
- (27) G. VANTHEMSCHE, *De oorsprong van [...]*, pp. 140-144; Stadsarchief Gent, Modern Archief, Reeks K, nrs. 654-724 (briefwisseling en krantenknipsels m.b.t. het Werkloosheidsfonds).
- (28) Een uitbreiding over de aanzet tot en de creatie van de nationale werkloosheidsregeling in België (als onderdeel van het Sociaal Pact in 1944) zou ons hier te ver leiden. Voor een uitgebreide uiteenzetting verwijzen we naar onze licentiaatsverhandeling.
- (29) E. DESLE, *Arbeidsbemiddeling en/of werklozencontrole. Het voorbeeld van de Gentse arbeidsbeurs (1891-1914)*, Brussel: Gemeentekrediet, 1991, 236 p.
- (30) G. VANTHEMSCHE, *De oorsprong van [...]*, pp. 151-152.
- (31) Medio september 1914 was één derde van de 22.259 arbeiders aangesloten bij het Gentse Werkloosheidsfonds volledig werkloos. Tegen eind oktober had reeds meer dan de helft van de arbeidersgezinnen geen kostwinner meer. Uiteindelijk zouden drie op vier arbeiders tijdens de vier jaar Duitse bezetting te maken krijgen met tijdelijk of definitief werkgebrek.

- (32) A. CAPITEYN, *Gent en de Eerste Wereldoorlog. Het stadsleven in de jaren 1914-1918*, Gent: Stad Gent - Stadsarchief - Museum Vander Haeghen, 1991, pp. 45 e.v.; E. MAHAIM, *Le secours de chômage en Belgique pendant l'occupation allemande*, Paris - New Haven: Les Presses Universitaires de France - Yale University press, [1927], p. 158.
- (33) Amsab, Louis Varlez, doos 6, nr. 7, *Rapport sur la mission accomplie par Christophe, Rutten et Varlez à La Haye, Londres, York, Saint-Adresse, Calais, Furnes, Dunkerque et Paris*; G. VANTHEMSCHE, *De werkloosheid in België [...]*, pp. 19-20.
- (34) Amsab, Louis Varlez, doos 5, nrs. 1-5, *Briefwisseling met de rector van de Gentse universiteit en de Ecole Supérieure Industrielle*; W. VAN ROOY, *L'agitation étudiante et la fondation de l'Université Nouvelle en 1894*. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, (1976)1-2, pp. 224-225.
- (35) M. BITTLESTONE, *De Gentse universiteit gedurende de Eerste Wereldoorlog*. In: *Wetenschappelijke Tijdingen*, (1983)1, pp. 2-9; P. VAN HEES, *Activisme*. In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 1, Tiel: Lannoo, 1998, pp. 205-224; Privéverzameling L. Varlez, Briefwisseling 1916-1918.
- (36) Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Fonds délégation belge, Conférence des Préliminaires de Paix, Liste provisoire des délégations.
- (37) Amsab, Louis Varlez, doos 5, nr. 5, Brief van het Ministerie van Nijverheid, Arbeid en Ravitaillering aan Varlez, 30.01.1919.
- (38) F. P. WALTERS, *A History of the League of Nations*, London - New York - Toronto: Oxford University Press, 1960, pp. 9-65.
- (39) T. FREDERICQ-VARLEZ, *Souvenirs*, p. 142.
- (40) *"Indien je vrede wil, bewaar de rechtvaardigheid"*.
- (41) L. VARLEZ, *La première réunion de l'Association Internationale pour la Lutte contre le Chômage*, Bruxelles: Office de la Revue, 1912, pp. 3-9.
- (42) *Revue Internationale du Chômage (Paris)*, 1911-1913.
- (43) *L'Organisation Internationale du Travail. Ce qu'elle est, ce qu'elle a fait*, Genève: BIT, 1936, pp. 12 e.v.; *The Origins of the International Labour Organisation*, New York: Columbia University Press, 1934, dl. 1, pp. 16 e.v.; *Dix ans d'Organisation Internationale du Travail* (préface par Albert Thomas), Genève: BIT, 1931, pp. 6 e.v.
- (44) E. MAHAIM, *L'Organisation du Travail de la Société des Nations et la Conférence de Washington*, Bruxelles: Goemaere, 1920, pp. 49-65.
- (45) Archives ILO, U(nemployment) 1/1/1-U 3/2/1, Constitution de la Commission Internationale du Chômage.
- (46) L. VARLEZ, *Les quartiers de Sylvie et Véronique Varlez*, Bruxelles, 1996, p. 161.
- (47) H.A. CITROEN, *Les migrations internationales. Un problème économique et social*, Paris: Librairie de Médecis, 1948, pp. 16-26; D. BAINES, *Emigration from Europe, 1815-1930*, Cambridge: University Press, 1995, pp. 46-54; Recente migratieanalyses kennen aan de zogenaamde 'pull-factoren' een grotere waarde toe. Migranten zouden pas vertrekken als betere economische perspectieven of een stabiel politiek klimaat in het vooruitzicht lagen. J. and L. LUCASSEN, *Migration, Migration History, History: Old Paradigms and New Perspectives*, Bern e.a.: P. Lang, 1997, 454 p.
- (48) Archives ILO, E(migration) 104/7, Rapport de la Commission Internationale d'Emigration, Genève, août 1921, pp. 3-8.
- (49) Archives ILO, G 900/15/1, Mission of L. Varlez to Central Europe, 1923.
- (50) Archives ILO, G 900/15/2, Rapport sur la mission de L. Varlez à Paris du 26 au 28 novembre 1923, pp. 1-5; E 1/08, International Conference of Private Organisations for the Protection and Welfare of Migrants. Work and Programme, pp. 2-3.
- (51) Archives ILO, G 900/15/3, Mission of L. Varlez to Rome, 1924.
- (52) *Le Progrès Social* (Bulletin trimestriel de la section belge de l'Association Internationale pour le Progrès Social), 1926, nr. 1, p. 40.
- (53) Archives ILO, G 900/15/4, Mission of L. Varlez to South America, 1925.
- (54) Archives ILO, CAT 6C-11 en E 111/2/0, Deuxième conférence internationale de migration. La Havane, 1928.
- (55) Henri Fuss (1882-1964), een neef van de liberaal Paul Janson, was doctor in de rechten. Tussen 1925 en 1936 bleef hij in dienst van het Internationaal Arbeidsbureau, waarna hij terugkeerde naar België om als Koninklijk Commissaris voor de Werkloosheid te worden aangesteld.
- (56) Archives ILO, CAT 7-712, Correspondance L.Varlez. Voyage en Extrême-Orient, 1929-1930; Privé-verzameling L. Varlez, *Autour du monde* (brieven naar het thuisfront), 1929-1930.
- (57) T. FREDERICQ-VARLEZ, *Souvenirs*, p. 291.